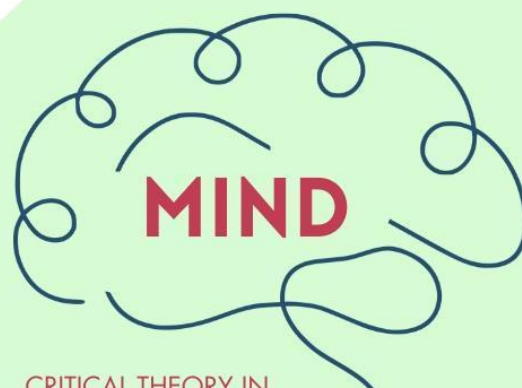

ZINĀTNISKO IDEJU KOMPENDIUMS

Kritiskā domāšana pieaugušo neformālajā izglītībā

CRITICAL THEORY IN
ADULT EDUCATION PRACTICE:
EMPOWERMENT FOR CRITICAL ACTIONS

Co-funded by
the European Union

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein. Project number: 2023-1-LT01-KA220-ADU-000153426

Finansē Eiropas Savienība. Tomēr paustie viedokļi un uzskati ir tikai un vienīgi autora (-u) viedokļi, un tie ne vienmēr atspoguļo Eiropas Savienības vai Nacionālās aģentūras viedokli. Ne Eiropas Savienība, ne Nacionālās aģentūra par tiem neuzņemas atbildību.

Šis intelektuālais rezultāts (IO1) ir iecerēts un izstrādāts projektā "MIND – Kritiskā domāšana pieaugušo izglītības praksē: iespējas kritiskai rīcībai".

Paldies visiem partneriem par vērtīgo ieguldījumu

Šiuolaikinių didaktikų centras, LT

Izglītības attīstības centrs, LV

Academia de Studii Economice din Bucuresti, RO

Ustanova za obrazovanje odraslih Dante, HR

Autori

Koordinatori: Daniela Dumitru, Mihaela Minciu, Ramona-Elena Richițeanu-Năstase, Monica Păduraru

Pētnieki: Daniela Dumitru, Sandra Kalniņa, Petra Katana, Antonela Marjanušić, Robert Mihăilă, Mihaela Minciu, Monica Păduraru, Daiva Penkauskienė, Ramona-Elena Richițeanu-Năstase, Camelia Stăiculescu, Iveta Verse

Redaktors

Jurgita Balaišienė (Šiuolaikinių didaktikų centras, LT)

Logotips un izkārtojums izstrādāts Ustanova za obrazovanje odraslih Dante, HR

© Erasmus+ projekts "MIND – Kritiskā domāšana pieaugušo izglītības praksē: iespējas kritiskai rīcībai".

Šis darbs ir licencēts ar Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License. Lai apskatītu šīs licences kopiju, apmeklējiet <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/> vai nosūtiet vēstuli uz Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

Saturs

Ievads	4
Metodoloģija	5
Rezultāti	6
Kas ir kritiskā domāšana?	6
Kritiski domājoša cilvēka portrets	7
KD dimensijas	9
Kritiskā domāšana pieaugušo izglītībā. Starptautisks teorētisko avotu apskats	11
Saturs, mācīšanas stratēģijas un jautājumi par kritisko domāšanu pieaugušo izglītībā	13
Kritiskās domāšanas intervences ieguvumi, nozīme un rezultāti pieaugušo izglītībā	15
Ieteikumi un turpmākā attīstība	16
Nacionālās literatūras pārskats	19
1. Horvātijas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā	19
2. Lietuvas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā	20
3. Latvijas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā	22
4. Rumānijas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā	23
Kāpēc pieaugušajiem nepieciešama kritiskā domāšana?	24
Kvalitatīvie pētījumi. Ekspertu intervijas	26
Secinājumi	28
Bibliogrāfija	29

levads

Šis pētījums ir sistemātisks pārskats par pieaugušo izglītību, kas tiek īstenota, izmantojot neformālās mācīšanas stratēģijas, ar mērķi uzlabot kritiskās domāšanas (KD) prasmes un attieksmi.

Ir aprakstīti vairāki dokumentu atlases kritēriji, kas tika piemēroti starptautisko un nacionālo publikāciju izvērtēšanai.

Mūsu secinājumi liecina, ka kritiskās domāšanas definīcija pieaugušo izglītībā atbilst dominējošajām definīcijām un skolām, tomēr pētījumi šajā jomā ir nepietiekami. Līdz ar to mūsu pārskats var palīdzēt izgaismot jauno jomu, proti, kritisko domāšanu pieaugušo izglītībā.

Izpētītā literatūra liecina, ka pieaugušo izglītībai un kritiskajai domāšanai nav nacionālas specifikas. Mēs identificējām vairākas stratēģijas, tostarp uz problēmu risināšanu balstītu mācīšanos un pašvadītu mācīšanos, kas ir kopīgas gan pieaugušo izglītībā, gan kritiskās domāšanas izglītībā. Tika izmēģinātas dažādas metodes (grāmatu klubi, matemātikas nodarbības, mākslas nodarbības, jautājumu uzdošana, tīklu un draudzību veidošana u. c.), lai pieaugušie dzīvotu pilnvērtīgu dzīvi un īstenotu pašnoteikšanos.

Mēs izmantojām arī kvalitatīvo pētījumu metodoloģiju - rakstisku tiešsaistes interviju ar pētnieku grupas ekspertiem, lai labāk izprastu un paskatītos uz šo tēmu viņu acīm. Rezultāti parādīja, ka kritiskā domāšana tiek uzskatīta par ikdienas dzīves prasmi, tā ļauj pieņemt pārdomātākus lēmumus un ievieš skaidrību. Tā ir arī līdzeklis pret dezinformāciju un viltus ziņām, kā arī uzlabo komunikāciju.

Tika norādīts, ka pieaugušo sarežģītajā realitātē KD var būt bīstama. Daudzi cilvēki nolemj neizteikt savas kritiskās domas, jo viņi var zaudēt darbu, draugus vai pat tikt nogalināti. Taču šis nebija vienprātīgs viedoklis, un citi eksperti teica, ka no kritiskā domāšana sniedz tikai labumu.

Metodoloģija

Mūsu mērķis ir piedāvāt sistemātisku literatūras apskatu, izmantojot dokumentu izpēti par svarīgākajiem nacionālajiem un starptautiskajiem darbiem. Tāpēc mēs ierosinājam šādus datu vākšanas posmus un kritērijus:

1. Ieteicamie atslēgvārdi loģiskajai meklēšanai:

- kritiskā domāšana UN neformālā izglītība UN pieaugušo izglītība.
- kritiskā domāšana UN neformālā izglītība UN pieaugušo izglītība UN Horvātija / Latvija / Lietuva / Rumānija (katrai no pētnieku grupā pārstāvētajām valstīm).
- ja nepieciešams (ja atrasts pārāk daudz ierakstu), kā atslēgvārdus pievienot "intervences UN metaanalīze UN sistemātiski pārskati".

Ja tiek atrasts pārāk maz ierakstu, jo īpaši valsts līmenī, meklēšana tiek turpināta līdz pēdējiem 10 gadiem un pat tālāk, ja pētniekiem ir zināšanas par nozīmīgiem ieguldījumiem projekta turpmākai attīstībai.

2. Lasīšanas karšu aizpildīšana

Katrai atlasītajai attiecīgajai literatūrai (KD, pieaugušo izglītība, intervences, pārskata raksti) pētnieki uzrakstīja lasīšanas karti. Mēs ieteicām, lai izvēlētie raksti un grāmatu nodaļas būtu **intervences** (eksperimentālās programmas, darbības pētījumi un dažāda veida programmas pieaugušajiem, kas saistītas ar KD, pat ja KD ir sekundārs jautājums), **metaanalīzes** vai **sistemātiski pārskati** par KD pieaugušo izglītībā, kas izdoti pēdējo 5-10 gadu laikā. Mēs apzinājāmies, ka pandēmija kavēja empīriskos pētījumus, un tas lika pieņemt lēmumu pētīt pat 10 gadus atpakaļ publicētus avotus.

Mēs iepazīstinām ar pārskata rezultātiem, izskaidrojot kritiskās domāšanas definīcijas, ideālā kritiski domājošā cilvēka portretu, kā arī apskatīto darbu autoru mērķus, rezultātus un ieteikumus.

Pārskata mērķis ir apkopot būtisku un jaunu informāciju gan intervences, gan lietišķā kontekstā. Mums vajadzēja apkopot pierādījumus par intervencēm, kritiskās domāšanas programmām pieaugušo izglītošanai neformālā vidē, lai būtu sākumpunkts mūsu mācību programmas izveidei, kas veicina kritisko domāšanu pieaugušajiem.

Rezultāti

Meklējot kvalitatīvus darbus, komanda atrada (Google Scholar un Web of Science) iespaidīgu skaitu teorētisko avotu - gandrīz 60 000. Taču lielākā daļa no tiem neatbilda metodoloģijā izklāstītajiem kritērijiem. Daudzos darbos vispār nebija atsauces uz kritisko domāšanu, un tas bija galvenais iemesls, kāpēc tos izslēdza. Turklāt tajos nebija aprakstītas intervences, apmācības vai izglītības programmas, un tas bija otrais izslēgšanas iemesls. Turklāt publikācijas gads bija trešais galvenais izslēgšanas kritērijs.

Galū galā starptautiskajā kontekstā tika izskatīti 13 dokumenti, bet četros nacionālajos kontekstos (horvātu, latviešu, lietuviešu un rumāņu valodā) - 16 dokumenti, kopā 29 dokumenti. Turpmāk mēs iepazīstināsim ar rezultātiem, kas strukturēti vairākās sadaļās: KD definīcijas pieaugušo izglītībā, saturs un jautājumi, kas aplūkoti starptautiskajā literatūrā, ieteikumi un secinājumi par atlasītajiem darbiem. Visbeidzot, atsevišķa sadaļa tika izveidota, lai iepazīstinātu ar četriem nacionālajiem kontekstiem.

Kas ir kritiskā domāšana?

Ennis, 1962. gads	"pareiza apgalvojumu izvērtēšana"
McPeck, 1981	"visu attiecīgo pierādījumu saprātīga izmantošana, lai atrisinātu konkrētu problēmu".
Chance, 1986. gads	"spēja analizēt faktus, veidot un organizēt idejas, pamatot viedokļus un veikt salīdzinājumus, izdarīt secinājumus, izvērtēt argumentus un risināt problēmas, lai" atrisinātu konkrētu problēmu".
Brufilda, 1987. gads	"ir apšaubīt pieņēmumus, kas ir mūsu ierasto, pieņemto domāšanas un rīcības veidu pamatā, un pēc tam būt gataviem domāt un rīkoties citādi, pamatojoties uz šo kritisko apšaubīšanu."
Mayer & Goodchild, 1990	"apzināts, pašregulējošs spriedums, kura rezultāts ir analīze, novērtējums, secinājums un interpretācija, kā arī konceptuāli, pierādījumi, metodoloģiski paskaidrojumi, kritēriji vai konteksts, uz kuru balstās spriedums".
Facione, 1990	"sistemātisks un aktīvs argumentu izpratnes un izvērtēšanas process".
Moore & Parker, 1991	"rūpīga un apzināta lēmuma pieņemšana, noraidīšana vai apturēšana".

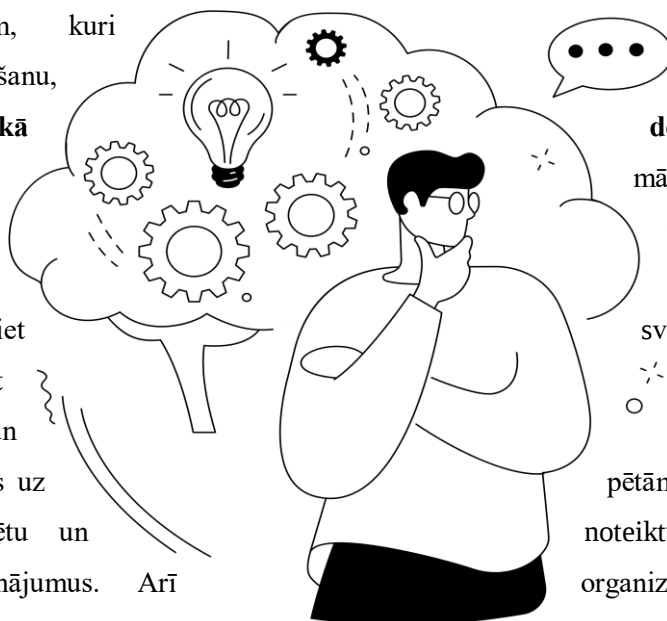
Behar-Horenstein & Niu, 2011; Snyder & Snyder, 2008; Smith, 2003.	"kontrolēta reflektīvā domāšana, izmantojot aktīvu argumentāciju, loģisku spriešanu, secinājumu izdarīšanu un informācijas novērtēšanu, lai pieņemtu vērtīgus spriedumus".
Burn & Sinfield, 2016	"kritiskā domāšana ir skaidru, pamatotu spriedumu pieņemšana, pamatojoties uz novērojumiem, lasījumiem un eksperimentos iegūto pierādījumu interpretāciju, izpratni, piemērošanu un sintēzi".
D. Halpern	"kritiskā domāšana ir kognitīvu paņēmieni vai stratēģiju izmantošana, kas palielina kvalitatīva rezultāta sasniegšanas iespējamību. Tas ir domāšanas veids, ko izmanto, lai risinātu problēmas, formulētu secinājumus, izvērtētu iespējas un pieņemtu lēmumus".
M. Lipman	"kritiskā domāšana ir domāšana, kas veicina spriešanu, balstoties uz kritērijiem, paškorektīvo domāšanu un ņemot vērā kontekstu".
D. Hatcher, L. Spencer	"kritiskā domāšana ir domāšanas veids, kura mērķis ir nonākt pie sprieduma, balstoties tikai uz labticīgi izsvērtām alternatīvām, respektējot izmantotos pierādījumus un argumentus".

Kritiski domājoša cilvēka portrets

Ja cilvēks ir kritiski domājošs, viņu vairāk raksturo tendence uz plašāku skatījumu. Kritiskā domāšana nenozīmē negatīvas nostājas ieņemšanu vai kļūdu fiksēšanu. Tā drīzāk nozīmē domas pilnveidošanu, lai dekonstruētu problēmu vai informāciju, interpretētu to un izmantotu šo izpratni, lai pieņemtu pamatotu, pārdomātu lēmumu vai novērtējumu.

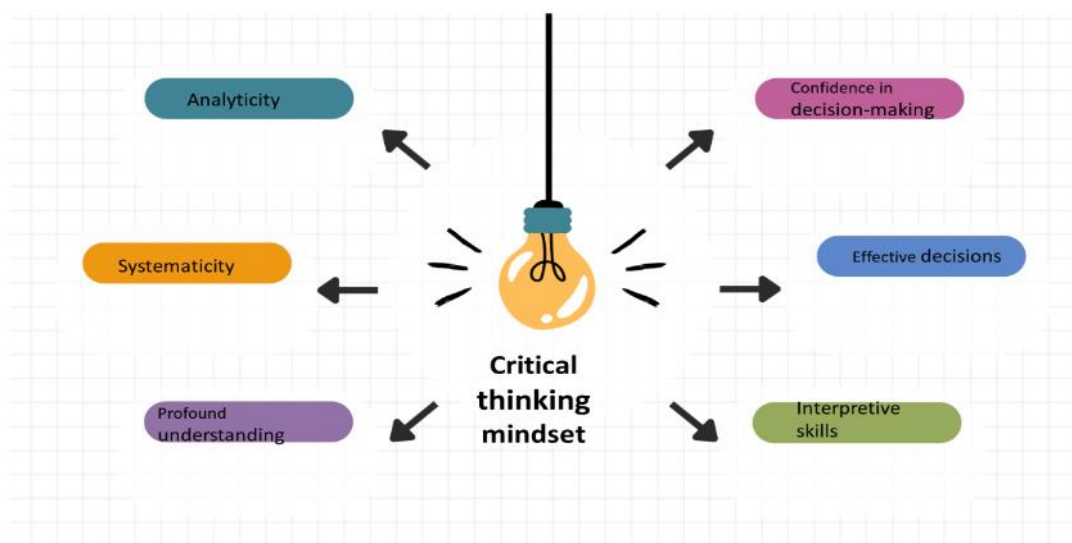
Par cilvēkiem, kuri izmanto kritisko domāšanu, viņiem piemīt **kritiskā** prasme tiek iegūta, vingrinoties, nevis ir

Paul & Elder kritiskais domātājs pieiet problēmām, formulējot jautājumus, vācot un informāciju, kas attiecas uz tos efektīvi interpretētu un risinājumus un secinājumus. Arī devēji norādīja, ka cilvēki, kuri demonstrē novērtēšanas prasmes, bieži vien atspoguļo arī analītiskumu, sistemātiskumu un pārliecību lēmumu pieņemšanā neatkarīgi no viņu profesijas

konsekventi bieži vien saka, ka **domāšana, lai gan šī mācoties un iedzimta iezīme.**

(2006) uzskata, ka svarīgām, sarežģītām skaidrus analizējot pētāmajiem tematiem, lai noteiktu labi pamatotus organizācijas līmenī darba kritiskās analīzes un

Attēls 1. Kritiskā domāšana. Avots: autoru adaptācija pēc Paul un Elder (2006).

(Penkauskienē, Railienē, & Cruz, 2019). Spēja kritiski analizēt un pārbaudīt informāciju arvien mainīgākā uzņēmējdarbības vidē ļauj darbiniekiem pielāgot efektīvākos lēmumus, lai organizācijas, kurās viņi darbojas, saglabātu savas konkurences priekšrocības.

KD dimensijas

Attēls 2. Kritiskās domāšanas prasmes. Avots: autoru attēlojums pēc Facione (1990).

Vašingtonas universitātes vadlīnijās ir definēti septiņi būtiski kritiskās domāšanas elementi: problēmas vai situācijas identificēšana, perspektīvas noteikšana par analizējamo situāciju, alternatīvas perspektīvas apzināšana, problēmas iekļaušana atbilstošā kontekstā, pierādījumu identificēšana, analīze un izvērtēšana, problēmas pamatā esošo pieņēmumu apzināšana, seku un iespējamo secinājumu analīze un izvērtēšana (Kumar & Refaei, 2017; Condon & Kelly-Riley, 2004).

Delfi projekta eksperti par kritiskās domāšanas galvenajām dimensijām uzskata šādas kognitīvās prasmes:

1. Interpretācija
2. Analīze
3. Izvērtēšana
4. Secinājums
5. Paskaidrojums
6. Pašregulācija. (Facione, 1990, apud

Dumitru, D. 2013, lpp.28-33)

Katra no sešām aprakstītajām prasmēm ietver sev pakārtotas prasmes.

1. Interpretācija: ir visdažādākās pieredzes, situāciju, datu, notikumu, spriedumu, viedokļu, noteikumu, procedūru vai kritēriju jēgas vai nozīmes izpratne un izteikšana. Interpretācija ietver trīs apakšprasmes: kategorizēšanu, nozīmes dekodēšanu un nozīmes skaidrošanu.

2. Analīze: cilvēks identificē faktiskās un domātās secinājuma attiecības starp

apgalvojumiem, jautājumiem, jēdzieniem, aprakstiem un jebkurām citām reprezentācijas formām, ko viņš izmanto, lai izteiktu savus viedokļus, spriedumus, pieredzi, iemeslus vai pārliecību. Analīze ietver: ideju pārbaudi, argumentu atklāšanu un to analīzi.

3. Izvērtēšana: persona izvērtē un novērtē ticamību apgalvojumiem vai apgalvojumiem, kas tiek sniegti, lai pamatotu citas personas uztveri, pieredzi, spriedumus, uzskatus vai viedokļus. Šīs kritiskās domāšanas daļas apakšprasmes ir izteikumu izvērtēšana un argumentu izvērtēšana.

4. Secinājumi: kritiskais domātājs, kas ir iesaistīts secinājumu izdarīšanas procesā, identificē un nodrošina nepieciešamos elementus, lai izdarītu ilgtspējīgus secinājumus. Viņš formulē hipotēzes, apsver attiecīgo informāciju un izvērtē sekas, kas izriet no datiem, apgalvojumiem, pierādījumiem, principiem, jēdzieniem, viedokļiem, uzskatiem vai citām reprezentācijas formām. Secinājumu izdarīšanas apakšprasmes ir šādas: pierādījumu apšaubīšana, alternatīvu izvirzīšana un secinājumu izdarīšana.

5. Paskaidrojums: kad mēs kaut ko izskaidrojam, mēs pamatojam konceptuālo, metodoloģisko, ar kritērijiem saistīto un kontekstuālo pierādījumu, ko kāds apgalvo kā rezultātu. Apakšprasmes ir rezultātu norādīšana, procedūru pamatojums un argumentu izklāsts.

6. Pašregulācija - nozīmē apzinātu savu izzīņas darbību, šajās darbībās izmantoto elementu un iegūto rezultātu uzraudzību, kas tiek veikta, analizējot un izvērtējot apsvērumus un secinājumus, kā arī koncentrējoties. Pašregulācija tiek veikta, izmantojot divas prasmes: pašpārbaudi un paškorektūru.

Kritiskā domāšana pieaugušo izglītībā. Starptautisks teorētisko avotu apskats

Attiecībā uz pieaugušo izglītību kritiskā domāšana ir ļoti svarīga prasme, kas veicina mūžizglītības attīstību, lai ātri pielāgotos ārējās vides izaicinājumiem un izmantotu ikvienu iespēju.

Pieaugušo izglītootājam ir jāveicina kritiskā domāšana. Kritiskās domāšanas veicināšana ir būtisks pieaugušo izglītootāja lomas aspekts. Lūk, kā pieaugušo izglītootājs var efektīvi pildīt šo lomu:

1. *Atvērtās mācību vides izveide:* Pieaugušo izglītootājam ir jārada mācību vidi, kurā izglītojamie jūtas ērti, brīvi paužot savas domas un viedokļus. Atvērta dialoga veicināšana sekmē kritisko domāšanu, ļaujot izglītojamiem izpētīt dažādas perspektīvas un apstrīdēt pieņēmumus.

2. *Jautājumu uzdošana, kas rosina domāt:* Tā vietā, lai vienkārši sniegtu informāciju, pieaugušo izglītootājam vajadzētu uzdot jautājumus, kas rosina domāt un stimulē kritisko domāšanu.

3. *Izpētes un izpētes veicināšana:* Pieaugušo izglītootājiem jānodrošina izglītojamajiem uzdot jautājumus un patstāvīgi meklēt atbildes. Veicinot uz pētniecību balstītu mācīšanos, pedagogi dod iespēju izglītojamiem padziļināti pētīt tēmas, veikt pētījumus un attīstīt savas kritiskās domāšanas prasmes, aktīvi strādājot ar mācību vielu.

4. *Refleksijas iespēju nodrošināšana:* Refleksija ir būtiska, lai padziļinātu izpratni un pilnveidotu kritiskās domāšanas prasmes. Pieaugušo izglītootājam mācību procesā būtu jāiekļauj refleksijas iespējas, piemēram, žurnālu rakstīšana, diskusijas grupās vai refleksijas esejas, kas ļauj izglītojamiem novērtēt savu mācību progresu un noteikt jomas, kurās nepieciešams pilnveidoties.

5. *Sadarbības un diskusiju veicināšana:* Sadarbības mācību vide veicina kritisko domāšanu, iepazīstinot izglītojamajiem ar dažādām perspektīvām un veicinot konstruktīvas debates. Pieaugušo izglītootājam būtu jāveicina grupu diskusijas, debates un sadarbības projekti, kuros izglītojamie var iesaistīties cits cita ideju apspriešanā, apstrīdēt pieņēmumus un aizstāvēt savu viedokli.

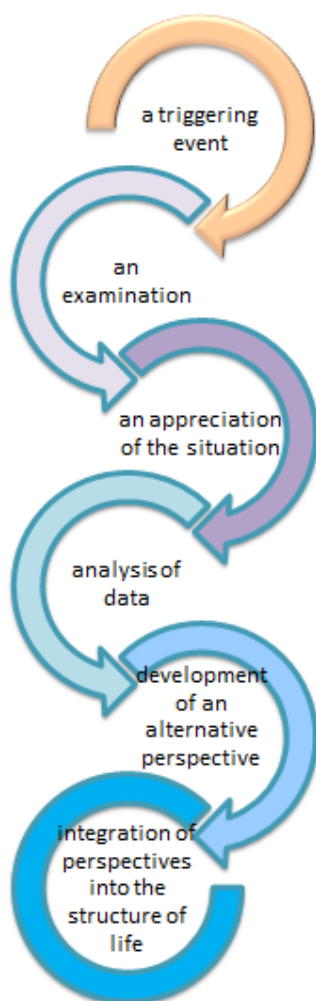
6. *Kritiskās domāšanas prasmju modelēšana:* Pieaugušo izglītootājiem savā pedagoģiskajā praksē vajadzētu modelēt kritiskās domāšanas prasmes.

7. *Konstruktīvas atgriezeniskās saites sniegšana*: Atgriezeniskā saite ir būtiska, lai vadītu izglītojamo kritiskās domāšanas procesus un palīdzētu viņiem pilnveidoties. Pieaugušo izglītotājam ir jāsniedz savlaicīga un konstruktīva atgriezeniskā saite par izglītojamo idejām, argumentiem un problēmu risināšanas pieejām, uzsverot stiprās puses un jomas, kurās nepieciešami uzlabojumi.

8. *Metakognitīvās izpratnes veicināšana*: Metakognīcija ietver izpratni par saviem domāšanas procesiem un stratēģijām. Pieaugušo izglītotājam jāpalīdz izglītojamiem attīstīt metakognitīvo apziņu, mudinot viņus pārdomāt, kā viņi pieiet mācību uzdevumiem, pārraudzīt savu izpratni un vajadzības gadījumā pielāgot savas stratēģijas, lai uzlabotu savas kritiskās domāšanas prasmes.

Kopumā kritiskās domāšanas veicināšana rada dinamisku mācību vidi, kas sekmē pētniecību, pārdomas, sadarbību un metakognīciju, dodot izglītojamiem iespēju kļūt par neatkarīgiem un kritiski domājošiem cilvēkiem, kuri spēj risināt sarežģītas problēmas personīgajā un profesionālajā dzīvē.

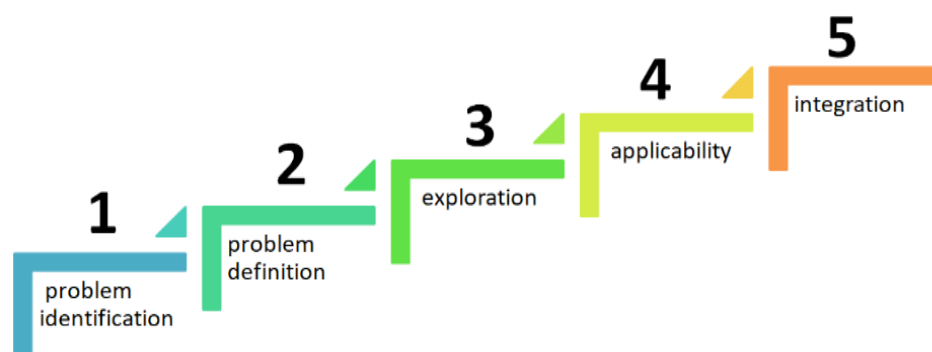
Pieaugušo izglītības kontekstā Brookfield (1987) piedāvā kritiskās domāšanas modeli, kas sastāv no piecu posmu pieejas (Garrison, 1992): ierosinošs notikums, izpēte, situācijas novērtēšana, datu analīze, lai izskaidrotu visas anomālijas, alternatīvas perspektīvas izstrāde un visu aspektu un perspektīvu integrācija dzīves struktūrā.

Attēls 3. Kritiskās domāšanas modelis pieaugušo izglītībā. Avots: Brookfield (1987)

Garrison (1992) ierosināja konceptuālu modeli kritiskās domāšanas attīstīšanai pieaugušajiem izglītojamiem:

- 1) problēmas identificēšana - sākotnējais kritiskās domāšanas posms;
- 2) problēmas definēšana - domāšana kļūst virzīta un mērķtiecīga;
- 3) izpēte - no faktu pasaules uz ideju pasauli;
- 4) pielietojamība - idejas tiek pētītas, izmantojot abstraktas domas;
- 5) integrācija - pēdējais posms, kas atspoguļo idejas pielietojamību.

Attēls 4. Kritiskā domāšana pieaugušajiem. Avots: autoru attēlojums pēc Garrison (1992).

Saturs, mācīšanas stratēģijas un jautājumi par kritisko domāšanu pieaugušo izglītībā

Literatūra par kritisko domāšanu pieaugušo izglītībā, lai gan tā ir ierobežota, sniedz vērtīgas atziņas pasniedzējiem un mācību programmu izstrādātājiem. Dažādi pētnieki, izmantojot dažādas pieejas un stratēģijas, ir devuši ieguldījumu pieaugušo izglītojamo KD prasmju izpratnē un veicināšanā.

Santos Meneses, Pashchenko un Mikhailova (2023) pievēršas kritiskās domāšanas trūkumiem absolventu un pieaugušo vidū, uzsverot nepieciešamību pēc KD prasmēm darba vietā. Viņi iestājas par to, lai apvienotu mācīšanos tiešsaistē ar uz studentiem orientētām metodēm, piemēram, uz problēmām balstītu mācīšanos. Viņu agrākais darbs kopā ar Sadovu, Khill, Pashchenko un Tarasovu (2022) ietver datorizēta testa izstrādi, lai novērtētu pieaugušo izglītojamo KD.

D.R. Garrison (1992), viens no tālmācības pionieriem, pēta kritiskās domāšanas un pašvadītas mācīšanās ietvaru integrēšanu pieaugušo izglītībā. Garisons uzsver nepārtraukta dialoga nozīmi starp izglītojamajiem un pedagogiem, lai līdzsvarotu kontroli izglītībā.

Brookfield, Archibald un Neubauer (2018) sasaista vērtējošo domāšanu ar kritisko domāšanu, lai uzlabotu vērtēšanas praksi pieaugušo izglītībā dažādos līmeņos. Makrolīmenī viņi uzsver vērtēšanas lomu kopējā labuma veicināšanā. Mezo līmenī viņi pievēršas vērtētāju profesionālajai izaugsmei un

attīstībai. Mikrolīmenī viņi uzsver ikdienas refleksijas praksi, un metalīmenī viņi apspriež metarefleksiju jeb refleksiju par refleksiju.

Brookfield (2013) savā darbā "Powerful Techniques for Teaching Adults" analizē varas jēdzienu pieaugušo izglītībā un tā ietekmi uz mācīšanu. Viņš identificē trīs varas konotācijas: kā harizmātisku spēku, kā kontrolējošu spēku un kā līdzekli, ar kura palīdzību izglītojamie var lemt par savu mācību saturu un metodēm, tādējādi dodot viņiem iespēju pielietot jaunās prasmes ārpus nodarbību telpas.

Grenier, Callahan, Kaeppl un Elliott (2022) pēta grāmatu klubus kā neformālās mācīšanās vidi organizācijās, kas veicina kritisko publisko pedagoģiju. Viņi uzsver sociālo saišu veidošanos, mērķtiecīgu iesaistīšanos un sistemātisku refleksiju grāmatu klubos. Šī vide atbalsta marginalizētu indivīdu personīgo un profesionālo izaugsmi, īstenojot neapmierinātas psiholoģiskās vajadzības.

Joann M. Vaske (2001) aplūko dažādus modeļus, kā attīstīt kritisko domāšanu pieaugušo izglītībā, tostarp problēmu risināšanas modeli, perspektīvas transformāciju un kritiskās domāšanas piecu posmu modeli. Vaske atsaucas arī uz Brookfield (1986), kurš piedāvāja tādas efektīvas mācīšanās veicināšanas principus kā brīvprātīga līdzdalība, savstarpēja cieņa, sadarbība, prakse, kritiska refleksija un pašvadība. Vaske uzsver, ka KD novērtēšana ir apgrūtināta tās sarežģītības dēļ.

Alexis Kokkos (2013) ierosina izmantot mākslu, lai uzlabotu KD prasmes vecākiem pieaugušajiem. Viņš apgalvo, ka iesaistīšanās mākslā palīdz vecākiem pieaugušajiem pārvarēt stereotipus un maldīgus priekšstatus, kas traucē viņiem izprast pasauli.

Olena Terenko (2019) aplūko Ziemeļamerikas pieaugušo izglītības modeli, kas koncentrējas uz mūžizglītību, ko nosaka sociālās un ekonomiskās pārmaiņas. Šis modelis akcentē iekšējo motivāciju, kas saistīta ar personīgajiem mērķiem.

Schultz (2023) apraksta *Ziemeļvalstu un Vācijas Didaktik* tradīciju, kas uzsver reflektīvo mācību praksi un *Bildung* koncepciju. Šī tradīcija koncentrējas uz personības attīstību un izaugsmi, izmantojot izglītību, ar dialoga pieeju, kurā ņemtas vērā vecāka gadagājuma cilvēku emocionālās, kultūras, psiholoģiskās, fiziskās un sociālās vajadzības.

Gal, Grotlūschen, Tout un Kaise (2020) uzsver, ka rēķināšanas prasmes ir būtisks pieaugušo izglītības komponents, kas ietver finanšu, veselības, digitālo un pilsonisko prātību. Kritiski svarīgu rēķināšanas prasmju attīstīšana ir būtiska pieaugušo līdzdalībai sabiedrībā un darba tirgū.

De Camillis et al. (2020), izmantojot Bronfenbrennera bioekoloģisko modeli, pēta pieaugušo izglītotajiem nepieciešamās kritiskās kompetences. Viņi identificē pedagoģiskās, attiecību, kontekstuālās un refleksijas kompetences kā būtiskas efektīvai pieaugušo izglītībai.

Santos-Meneses, Pashchenko un Mikhailova (2023) piedāvā KD attīstības modeli pieaugušo izglītībā, kas balstīts uz iekšējo motivāciju un mācīšanās elastību. Viņi apgalvo, ka, lai gan pašmācība ir svarīga, mācībām sadarbībā joprojām ir izšķiroša nozīme efektīvai KD attīstībai pieaugušajiem.

Kritiskās domāšanas intervences ieguvumi, nozīme un rezultāti pieaugušo izglītībā

15

Šajā pārskatā apkopotajos pētījumos par kritisko domāšanu pieaugušajiem uzsvērta virkne priekšrocību, ko sniedz kritiskās domāšanas attīstīšana dažādos formālos vai mazāk formālos kontekstos.

Straujās tehnoloģiskās, zinātniskās, ekonomiskās un sociālās pārmaiņas un attīstība arvien vairāk prasa, lai pieaugušajiem būtu kritiskākas un reflektējošākas spriešanas prasmes un spēja atpazīt, interpretēt un izprast arvien plašāku matemātikas, statistikas un skaitļošanas prasmju izpaušmju spektru vai ieguldījumu dažādās dzīves jomās. (Gal, Iddo; Grotluschen, Anke; Tout, Dave; Kaiser, Gabriele, 2020)

Olena Terenko (2019) analizē ASV zinātnisko literatūru par pieaugušo izglītību un norāda, ka ASV pieaugušo izglītība tiek uzskatīta par organizētu izglītības procesu, kas palīdz pieaugušajam apgūt jaunas zināšanas, prasmes un kompetences.

Mēs uzskatām, ka šis skatījums būtu jāattiecinā uz jebkuru valsti un personu, kurai ir pamatzināšanas; tas ietver visus izglītības veidus, ar akreditāciju un bez akreditācijas: formālo un neformālo; tas ietver dažādus mācību organizācijas veidus - tradicionālos un attālinātos; to var organizēt ne tikai klasēs, bet arī darbnīcās, bibliotēkās, baznīcās, muzejos, mājās; to var organizēt dažādi pakalpojumu sniedzēji - privātpersonas, brīvprātīgie, sabiedrība. Tādējādi aplūkotajā zinātniskajā pētījumā galvenā uzmanība pievērsta KD attīstības nepieciešamībai dažādos mācību kontekstos.

Dažos pētījumos galvenā uzmanība pievērsta ne tikai ieguvumiem, ko sniedz darbinieku kritiskās domāšanas attīstīšana, bet arī darba devēju nepieciešamībai attīstīt kritiskās domāšanas prasmes, izmantojot apmācību. (A.R. Sadova, J.S. Khill, N. Pashchenko, K V Tarasova, 2022)

Citi pētījumi koncentrējas uz neformālās izglītības apmeklēšanas motīviem. Vienā pētījumā uzmanība pievērsta trim tēmām: izglītība kā prieks, izglītība kā kritisks pētījums, izglītība kā resocializācija un mēģināts identificēt metodes un mācību procesus, kas notiek izglītības praksē. Šajā kontekstā tika identificēti četri principi: izglītojamo aktīva līdzdalība, skolotāju vadība, individualizācija un iekļaujoša vide. (Schoultz, Magnus, 2023). Izglītojamo aktīvas līdzdalības tēmā skolotāji iesaista dalībniekus diskusijās, lai iesaistītu viņus mācību procesā. Skolotāju vadības tēma paredz lekcijas, nodarbību vadīšanu, atgriezenisko saiti un demonstrēšanu. Kā vēl viens princips tika ieskicēta individualizācija, kas ietvēra individuālu darbu nodarbību laikā un mājasdarbus, kā arī pielāgojumus,

piemēram, mācību tempu kursā. Ļaujot dalībniekiem strādāt patstāvīgi, viņi varēja būt atbildīgāki par savu mācību procesu, aktīvāki un radošāki.

Iekļaujošas vides tēma bija saistīta ar komfortablas atmosfēras radīšanu, dalībnieku iedrošināšanu un uzmanības pievēršanu viņiem.

Citi pētījumi ir vērsti uz KD attīstību konkrētā vidē (kultūrizglītība un reliģiskā izglītība, Hulya Kosar Altineyelken, 2021) vai sniedz noderīgus stratēģiskos ieteikumus KD attīstības veicināšanai: vairāki rakstveida uzdevumi un uzsvars uz pētniecību, detalizētas atgriezeniskās saites sniegšana par zinātniskumu, loģiku un stilu, kā arī tiešsaistes diskusiju forumu izmantošana, lai paplašinātu klases diskusiju, veicinot dziļāku domāšanu un zinātniskumu, uzdodot jautājumus un apstrīdot izglītojamo ziņojumus un individuālās vai komandas prezentācijas nodarbībā. (Nold, Herbert, 2017)

Neatkarīgi no pētījuma veida var novērot nepieciešamību pēc KD konceptualizācijas šaurākai kritiskās domāšanas izpratnei (Vaske, Joann M., 2001), kā arī kritiskās domāšanas kompetences novērtēšanas testu trūkumu pieaugušajiem. (A.R. Sadova, J.S. Khill, N. Pashchenko, K V Tarasova, 2022)

Ieteikumi un turpmākā attīstība

Kritiskās domāšanas pieejai pieaugušo izglītībā atlasītos atbilstošākos rakstus izceļ autoru veikto pētījumu kvalitāte, ideju oriģinalitāte, izmantotās metodes un testi, kā arī rakstu ietekme un ieguldījums pētāmās jomas attīstībā. Tādējādi starp ievērojamiem ieteikumiem un turpmāko pētījumu virzieniem var minēt šādus rakstus (5. attēls).

Critical thinking in the context of adult learning through PBL and e-learning: A course framework. Santos Meneses, Luis & Pashchenko, Taras & Mikhailova, Aleksandra

Critical Thinking in Adult Education: An Elusive Quest For A Definition Of The Field (Dissertation), Joann M. Vaske.

Critical Thinking Assessment in Adults: Methodology and Development Experience, A.R. Sadova, J.S. Khill, N. Pashchenko, K V Tarasova.

Critical Thinking in Older Adult Education: The Contribution Of Aesthetic Experience, Alexis Kokkos.

Advancing book clubs as non-formal learning to facilitate critical public pedagogy in organizations, Robin S Grenier, Jamie L Callahan, Kristi Kaepfel, Carole Elliott

Teachers' reflections on their practices in older adult non-formal education, Magnus Schoultz

Galvenās iezīmes, kas izriet no aplūkotās literatūras, ir šādas:

1. Kritiskās domāšanas attīstīšanas modelis:

Santos Meneses, Pashchenko un Mikhailova (2023) ierosina modeli, kā pieaugušajiem attīstīt KD, koncentrējoties uz individuālās atbildības un kopējās kontroles integrēšanu mācību procesā. Viņi uzsver nepieciešamību izstrādāt integrētus modeļus, pamatojoties uz tādiem pamatjēdzieniem kā atbildība un kontrole, lai labāk izprastu pieaugušo mācīšanos.

2. Pašvadīta mācīšanās un kritiskā teorija:

Garrison (1992) aizstāv KD mācību modeli, kas ietver pašvadītas mācīšanās principus, ierosinot paradigmas maiņu, lai izveidotu saskaņotu sistēmu pieaugušo izglītībā.

Archibald, Neubauer un Brookfield (2018) uzsver pieaugušo izglītības un KD savstarpējo saikni, uzsverot kritiska izvērtējuma, refleksijas un centieni pēc taisnīguma, vispārējā labuma un vienlīdzības nozīmi izglītības praksē.

3. Galvenie jautājumi pieaugušo izglītībā:

Vaske (2001) identificē trīs pieaugušo izglītībai būtiskus jautājumus: pieaugušo izglītības mērķis un pielietojamība 21. gadsimtā, pieaugušo izglītotāju mainīgā loma sabiedrības attīstībā un KD nozīme pieaugušo izglītības praksē.

4. Kritiskās domāšanas novērtēšana:

Sadova, Khill, Pashchenko un Tarasova (2022) iesaka izstrādāt un validēt testus KD mērīšanai pieaugušajiem, izmantojot uz pierādījumiem vērstu dizaina (Evidence Centered Design) pieeju un moderno elementu reakcijas teoriju (Item Response Theory) psihometriskajai analīzei.

5. Estētiskā pieredze un kritiskā domāšana:

Kokkos (2013) pēta estētiskās pieredzes ietekmi uz KD prasmju nostiprināšanu pieaugušajiem, norādot, ka mākslas iekļaušana mācību procesā var ievērojami uzlabot KD, ja tā ir pastāvīga sastāvdaļa, nevis gadījuma metode.

6. Pieaugušo izglītības procesuālās iezīmes:

Terenko (2019) sniedz ieskatu Ziemeļamerikas pieaugušo izglītības modelī, koncentrējoties uz procesuālajām iezīmēm un ierosinot turpmākos pētījumu virzienus šo iezīmju padziļinātākai analīzei (6. attēls).

Progresīvisma filozofijas vēsturiskās saknes, kas saistītas ar progresīvo politisko kustību sabiedrībā un izglītībā. Tās pamatā ir izglītības mijiedarbības koncepcija;

Zinātniskās literatūras analīze parādīja, ka pieaugušo izglītība ASV ir attīstījusies līdz ar sabiedrības attīstību; tai ir sena vēsture un zināmas tradīcijas, galvenokārt tā tiek uzskatīta par pieaugušo neformālo izglītību, kuras mērķis ir pieaugušo pašpilnveidošanās, lai apmierinātu savas izglītības vajadzības; pilsoniskās sabiedrības veidošanās mehānisms;

Saskaņā ar konstruktīvisma filozofiju cilvēks ir unikāls savā pasaules redzējumā;

Uzvedības virziens pētīja personību kā uzvedības reakciju kopumu uz stimuliem.

Attēls 4. Ziemeļamerikas pieaugušo izglītības modelis (Terenko O. 2019)

7. Grāmatu klubi kā neformālās izglītības telpa:

Grenier, Callahan, Kaepfel un Elliott (2022) grāmatu klubus raksturo kā neformālās izglītības telpu, kas veicina sociālos sakarus un kultūras pārmaiņas. Viņi uzsver grāmatu klubu potenciālu kā kritisku un emancipējošu telpu pieaugušo izglītībai.

8. Kolektīvā mācīšanās un iekšējās vērtības:

Schoultz (2023) uzsver, ka neformālajā pieaugušo izglītībā ir svarīgi pāriet no tradicionālajiem uz lekcijām orientētajiem modeļiem uz kolektīvās mācīšanās pieejām. Viņš uzsver, ka ir nepieciešamas izglītojošas tikšanās, kas veicina attīstību, sasaistot pagātnes, tagadnes un nākotnes pieredzi.

9. Nākotnes pētījumu virzieni skaitļpratības prasmju jomā:

Gal, Grotlūschen, Tout un Kaiser (2020) ierosina vairākus turpmākos pētījumu virzienus, lai informētu politikas veidotājus un plānotu izglītības intervences pieaugušo skaitļpratības programmās, uzsverot nepieciešamību pēc uz pierādījumiem balstītas prakses.

10. Kritiskā domāšana universitāšu studiju programmās:

Herbert (2017) iesaka augstskolām savās studiju programmās iekļaut atzītas metodes, lai attīstītu studentu KD prasmes, uzsverot augstākās izglītības būtisko lomu KD veicināšanā.

Kopumā **ieteikumos norādīts, ka ir vajadzīgas inovatīvas, integrētas pieejas KD veicināšanai pieaugušo izglītībā.** Nepieciešami arī turpmāki pētījumi par efektīvām vērtēšanas metodēm, mākslas un neformālās izglītības telpu integrāciju un tādu izglītības sistēmu izstrādi, kurās

uzsvērtā atbildība, kontrole un iekšējās vērtības. Uzmanības centrā ir holistiskas un pielāgojamas izglītības vides izveide, kas atbilst pieaugušo izglītojamo daudzveidīgajām vajadzībām.

Nacionālās literatūras pārskats

1. Horvātijas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā .

Mēs esam analizējuši pašreizējo stāvokli un izaicinājumus, kas saistīti ar kritiskās domāšanas (KD) un kritiskās pedagoģijas (KP) veicināšanu Horvātijas izglītības vidē. Tomēr atlasītie teksti bija vairāk saistīti ar vispārējām kritiskās domāšanas programmām un tikai nedaudz attiecas uz pieaugušo neformālo kritiskās domāšanas izglītību. Galvenās idejas un atziņas ir sekojošas:

19

1. Definīcijas un konceptuālā izpratne

Horvātijas pedagogu un zinātnieku izpratne par to, kas ir kritiskā domāšana, atšķiras. Daži uzskata, ka kritiskā domāšana ir stingrs, pašdisciplinēts process, kas ietver loģisku spriešanu un efektīvas problēmu risināšanas prasmes (Bjelanović Dijanić, 2012). Citi identificē KD lomu mijiedarbībā ar citiem un pamatotu lēmumu pieņemšanā (Grozđanić, 2009), vienlaikus uzsverot tās abstrakto un komplekso raksturu (Buchberger, 2012). Šī definīciju dažādība kalpo kā ilustrācija tam, ka izglītības praksē nav vienotas izpratnes par KD un tās attīstīšanu.

2. Integrācija izglītības praksē

Lai gan teorētiski tiek atbalstīta KD un KP integrācija izglītībā, praktiskais pielietojums joprojām nav konsekvents. Piemēram, Rautalin (2023) konstatēja, ka studentiem bieži vien trūkst visaptverošas izpratnes par KD un KP, norādot uz nepilnībām augstākās izglītības mācību programmās, kurās teorētiskās zināšanas nav efektīvi sasaistītas ar praktisko pielietojumu. Līdzīgi arī Buchberger, Bolčević un Kovač (2018) uzsver neatbilstību starp teorētiskajiem ietvariem un to operacionalizāciju mācību vidē, norādot uz nepieciešamību pēc stingrākas un sistemātiskākas integrācijas.

3. Pedagoģiskās metodes un skolotāju izglītība

Literatūra liecina, ka ir ļoti svarīgi uzlabot skolotāju izglītību un pedagoģiskās metodes, lai labāk veicinātu KD attīstību. Rautalin (2023) un Majdak & Ajduković (2003) pierāda, ka aktīvās mācīšanās metodes un interaktīvā mācīšana var ievērojami veicināt studentu iesaistīšanos un kritiskās domāšanas spējas. Tomēr ir arī atzīts, ka daudzi skolotāji var nebūt pienācīgi sagatavoti šo metožu efektīvai

īstenošanai. Tam piekrīt arī Miliša & Ćurko (2010), kuri aicina izstrādāt sistemātiskas mācību programmas skolotājiem, lai viņi varētu iekļaut KD savā mācību praksē.

4. Izaicinājumi un ieteikumi

Efektīvu KD attīstīšanu Horvātijā kavē vairākas problēmas. Tās ir:

- Agrīna un nepārtraukta attīstība: Lai veidotu stabilu pamatu, ir svarīgi uzsākt KD izglītību jau sākumskolā un turpināt to vidējā un augstākajā izglītībā (Bjelanović Dijanić, 2012; Miliša & Ćurko, 2010).
- Skolotāju izglītības programmas: Skolotājiem ir svarīgi izstrādāt visaptverošas mācību programmas, lai viņi apgūtu nepieciešamās prasmes un metodiku, kas veicina skolēnu KD (Grozđanić, 2009; Majdak & Ajduković, 2003).
- Aktīvās mācīšanās metodes: Aktīvās mācīšanās metožu un interaktīvu mācību metožu izmantošanas veicināšana ir ļoti svarīga, lai iesaistītu skolēnus un veicinātu padziļinātu KD principu izpratni un piemērošanu (Rautalin, 2023).

Nobeigumā jāsecina, ka, lai gan Horvātija atzīst kritiskās domāšanas nozīmi izglītībā, par ko liecina zinātniskās diskusijas un daži praktiski pielietojumi, vēl ir daudz darāmā, lai mazinātu plaisu starp kritiskās domāšanas teorētisko aizstāvību un tās praktisko īstenošanu. Lai izstrādātu stabilu izglītības reformas sistēmu, kas efektīvi veicina kritiskās domāšanas prasmes, ir svarīgi īstenot sistemātiskas reformas skolotāju izglītībā, mācību programmu izstrādē un pedagogiskajās metodēs. Risinot šīs problēmas, Horvātija var labāk sagatavot izglītojamos, lai viņi spētu orientēties un gūt panākumus sarežģītā, informācijas pārbagātā pasaulē.

2. Lietuvas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā

Kritiskās domāšanas jēdziena interpretācijas un lietojumi Lietuvā, kas aplūkoti dažādos zinātniskajos darbos, liecina par šīs izziņas prasmes nozīmīgo lomu dažādās jomās. Turpmāk ir sniegta sniegto tekstu galveno konstatējumu un secinājumu sintēze.

1. Kritiskās domāšanas jēdziena interpretācijas

Kritiskā domāšana ir būtiska indivīda un sabiedrības labklājībai. Indrašienė et al. 2018. gadā publicētajā rakstā uzsver kritiskās domāšanas izšķirošo nozīmi personības un sabiedrības labklājības nodrošināšanā. Tā tiek identificēta kā galvenā kompetence, kas ir būtiska efektīvai līdzdalībai gan ikdienas dzīvē, gan darba tirgū. Spēja iesaistīties kritiskajā domāšanā ļauj indivīdiem pieņemt pamatotus lēmumus un risināt problēmas, kas ir būtiskas darba devēju pieprasītas īpašības.

Tika izmantota starpdisciplināra pieeja. Rakstā kritiskās domāšanas jēdziena skaidrošanai izmantota starpdisciplināra pieeja, integrējot atziņas no dažādām disciplīnu perspektīvām. Šī visaptverošā analīze atklāj, ka kritiskā domāšana ietver gan kognitīvās prasmes, gan dispozīcijas, kas veicina lēmumu pieņemšanu un problēmu risināšanu.

Tiek ņemts vērā arī izglītības konteksts. Rakstā aplūkots arī tas, kā kritiskā domāšana tiek risināta augstākajā izglītībā. Rakstā pausts viedoklis, ka, lai gan kritiskā domāšana ir saistīta ar akadēmiskajiem panākumiem un nodarbinātību, tās praktiskais pielietojums reālajā dzīvē prasa turpmāku izpēti.

2. Saiknes starp kritisko un radošo domāšanu

Penkauskienē (2016) pēta kritiskās un radošās domāšanas savstarpējo saistību, uzsverot to neaizstājamo lomu personīgo un profesionālo panākumu gūšanā. Rakstā apšaubīts priekšstats, ka kritiskā un radošā domāšana ir atšķirīgas vienības, tā vietā uzsverot to kopīgās iezīmes, tostarp zinātkāri, atvērtību jaunai pieredzei un spēju reflektēt un analizēt.

Pētījumā norādīts, ka, lai gan pedagogi atzīst gan kritiskās, gan radošās domāšanas nozīmi, bieži vien pastāv neatbilstība starp šo prasmju nozīmes atzīšanu un spēju tās efektīvi veicināt izglītojamajos.

3. Kritiskās domāšanas izmantošana konsultāciju darbā

Kritiskās domāšanas nozīme konsultantiem. 2021. gada pētījumā Tolutienē un Butēnienē pēta, kā kritisko domāšanu izmanto nodarbinātības pakalpojumu konsultanti. Pētījuma rezultāti liecina, ka kritiskā domāšana ir būtisks aspekts kvalitatīvu konsultāciju sniegšanā. Tā ļauj konsultantiem gūt izpratni par klientu vajadzībām, analizēt problēmas un piedāvāt efektīvus risinājumus.

Rakstā uzsvērts nepārtrauktas pašrefleksijas, problēmu risināšanas un profesionālās pilnveides svarīgums konsultantiem, lai saglabātu un uzlabotu viņu kritiskās domāšanas spējas.

4. Kritiskās domāšanas izglītība: Riski un pretrunas

Saulius (Saulius, 2016) pauž bažas par kritiskās domāšanas neskaidro un dažkārt pretrunīgo raksturu, kā to piemēro augstākajā izglītībā. Viņš uzskata, ka nepamatots uzsvars uz kritisko domāšanu var radīt šauru pragmatismu, kas ir vienaldzīgs pret plašākiem filozofiskiem un interpretatīviem pētījumiem.

Nepieciešamība pēc plaša redzesloka izglītības: Šajā rakstā ierosināts izmantot izglītības pieeju, kas attīsta plašu un neatkarīgu domāšanu, nevis tikai koncentrējas uz nodarbinātību un konkurētspēju tirgū.

5. Kritiskās domāšanas nozīme darba tirgū

Indrašienē et al. (2020) piedāvā ieskatu par to, kā darba devēji uztver kritisko domāšanu darba vietā. Ir redzams, ka darba devēji augstu vērtē kritisko domāšanu, jo tā ļauj pieņemt argumentētus

lēmumus, ieviest inovācijas problēmu risināšanā un uzlabot darbības efektivitāti. Pētījumā konstatēta neatbilstība starp kritiskās domāšanas prasmēm, kas tiek veicinātas izglītības politikā, un reālajām darba tirgus vajadzībām. Darba devēji sagaida, ka darbinieki spēs izmantot kritisko domāšanu praktiskos, reālos scenārijos, tādējādi uzsverot nepieciešamību pēc lielākas atbilstības starp izglītības un profesionālajām prasībām.

6. Kritiskās domāšanas nozīme akadēmiskajā vidē

Indrašienes u. c. (2021) monogrāfijā "Critical Thinking in Higher Education and the Labour Market" pētīta kritiskās domāšanas nozīme akadēmiskajā vidē un darba tirgū. Monogrāfijā aplūkota kritiskās domāšanas konceptualizācija, tās integrācija augstākās izglītības studiju programmās un tās nozīme darba tirgū. Autori uzsver kritiskās domāšanas kontekstuālo un daudzdimensionālo raksturu, pievēršoties tādiem jautājumiem kā skaidru definīciju trūkums un nepietiekama koordinācija šo prasmju attīstībā izglītības iestādēs. Monogrāfijā sniegts visaptverošs ieskats, izmantojot sistemātisku literatūras apskatu, programmu analīzi un jauktu metožu pētījumus. Tajā sniegti ieteikumi kritiskās domāšanas attīstības veicināšanai, uzsverot nepieciešamību pēc skaidrām vadlīnijām, praktiskiem pielietojumiem un starpdisciplinārām pieejām.

Kritiskās domāšanas izpēte Lietuvā atklāj tās atzīto nozīmi dažādās nozarēs - no izglītības līdz darba tirgum. Tomēr pastāv būtiski šķēršļi, kas kavē kritiskās domāšanas prasmju efektīvu integrāciju un pielietošanu reālajā dzīvē. Izglītības iestādēm ir ieteicams likt lielāku uzsvāru uz kritiskās domāšanas praktisko pielietojumu, nodrošinot, ka izglītojamie ir apveltīti ar darba devēju pieprasītajām prasmēm. Turklāt ir nepieciešama pastāvīga profesionālā pilnveide un pašrefleksija praktiķu vidū, lai saglabātu un pilnveidotu savas kritiskās domāšanas kompetences. Šo nepilnību novēršana var palīdzēt novērst neatbilstību starp akadēmisko izglītību un darba tirgus prasībām, galu galā veicinot kritiski domājošu un pielāgoties spējīgāku darbaspēku.

3. Latvijas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā

Pētījumā "Kritiskās domāšanas izglītība, medijpratība, spriestspēja", ko vada zinātniskā redaktore profesore Maija Kūle un kas veikts Latvijas Universitātē sadarbībā ar dažādām katedrām un institūcijām, pētīti kritiskās domāšanas, medijpratības un spriestspējas aspekti. Pētījums, kas publicēts 2018. gadā, sniedzas ārpus izglītības jomas, pievēršoties plašākām kritiskās domāšanas prasmju sekām sabiedrībā. Pētījumā sniegtas atziņas un ieteikumi lēmumu pieņēmējiem, iestājoties par kritiskās domāšanas prasmju veicināšanu dažādās nozarēs. Pētījumā īpaši izvērtēts pašreizējais kritiskās domāšanas stāvoklis izglītībā, aplūkota kritiskās domāšanas un medijpratības mijiedarbība un piedāvātas stratēģijas, kā veicināt kritisku skatījumu uz informācijas izplatīšanu, īpaši digitālajā laikmetā. Pētījumā veiktā analīze

un ieteikumi ir izstrādāti tā, lai mūsdienu sabiedrībā esošajā informācijas pārbagātībā nodrošinātu indivīdus ar nepieciešamajām prasmēm analizēt, izvērtēt un pieņemt pamatotus lēmumus.

Izglītības attīstības centra (IAC) 2010. gadā izdotajā metodiskajā materiālā "Domāšanas māksla ikvienam jeb kā domāt ar prieku un aizrautību" apkopoti analītiski raksti, ko iesnieguši dažādi speciālisti, tostarp izglītības eksperti, žurnālisti un politiķi. Izdevums kalpo kā ceļvedis kritiskās domāšanas kultūras veicināšanai Latvijā, dodot indivīdiem iespēju orientēties sarežģītos jautājumos un sniegt jēgpilnu ieguldījumu sabiedrībā. Ar reālās dzīves piemēriem un praktiskiem uzdevumiem autori cenšas rosināt indivīdus pārdomāt savus domāšanas procesus, izpētīt dažādas perspektīvas un pielietot kritiskās domāšanas prasmes lēmumu pieņemšanas un problēmu risināšanas scenārijos.

23

Noslēgumā jāsecina, ka kritiskās domāšanas veicināšana ļauj cilvēkiem orientēties problēmās, atšķirt patiesību no dezinformācijas un iesaistīties konstruktīvā dialogā un problēmu risināšanas procesos.

4. Rumānijas pieredze kritiskās domāšanas veicināšanā pieaugušo izglītībā

Rakstā "Pieaugušo apmācība Rumānijā - kritiska analīze" sniegts padziļināts pieaugušo izglītības Rumānijā pētījums, kurā aprakstītas iesaistītās iestādes, dominējošās tendences un faktori, kas ietekmē pieaugušo izvēli attiecībā uz mācību kursiem. Autori izmanto kvantitatīvu pētījuma pieeju, iesaistot 114 pieaugušos respondentus, lai izpētītu viedokļus un apsvērumus, kas nosaka pieaugušo lēmumus attiecībā uz dalību mācībās. Pētījumā uzsvērtā nepieciešamība efektīvāk popularizēt mācību kursus un ciešāk saskaņot tos ar darba tirgus prasībām. Noslēgumā secinājumi liecina par nepieciešamību pievērst lielāku uzmanību tam, lai uzlabotu mācību iespēju pieejamību un nodrošinātu to atbilstību Rumānijas darbaspēka vajadzībām.

Kāpēc pieaugušajiem nepieciešama kritiskā domāšana?

Saskaroties ar globālām problēmām, kritiskā domāšana kļūst par neatņemamu daļu no pamatprasmēm, kas nepieciešamas veiksmīgai dzīvei nākotnē (OECD, 2018). Pasaules ekonomikas forums (2020) kritisko domāšanu ir pasludinājis par vienu no nozīmīgākajām prasmēm darba tirgū. Šī prasme ir būtiska visos izglītības līmeņos, sākot no pirmsskolas, vispārējās un augstākās izglītības līdz pat profesionālajai izglītībai kā mūžizglītības kompetence (Indrašienē, et al., 2021; Halpern, 2014; Brookfield, 2012; Apple, 2006).

Mūsdienu digitālajā laikmetā kritiskā domāšana ir nepieciešama vairāk nekā jebkad agrāk. Mēs nepārtraukti tiekam bombardēti ar bezgalīgu informācijas daudzumu.

Ticot visam, ko lasām, kas kaut kur ir publicēts, vienmēr vajadzētu domāt, kurš to ir rakstījis vai kur tas ir publicēts? Vai tas ir uzticams avots, uz kuru var paļauties? Mūsdienās, kad katra nepieciešamā informācija ir pieejama ar vienu klikšķi vai ritināšanu, kritiskā domāšana ir svarīgāka nekā jebkad agrāk. Sociālie plašsaziņas līdzekļi ir mainījuši cilvēces ainavu. Tas ir fakts. Stenfordas Universitātes veiktā pētījumā ir sniegti rezultāti, kuros ir konstatēts, ka sociālie plašsaziņas līdzekļi var mazināt mūsu prāta spējas, ko mēs veltām kādai problēmai vai uzdevumam. Cilvēki mazāk lasa grāmatas, un viņu galvenais informācijas avots ir sociālie plašsaziņas līdzekļi vai informācija tiešsaistē kopumā. Ir vitāli svarīgi veicināt kritisko domāšanu visās dzīves jomās.

Kopumā kritiskā domāšana ir neaizstājama prasme, kas pieaugušajiem ļauj orientēties mūsdienu sarežģītajā dzīvē, izdarīt apzinātu izvēli, efektīvi risināt problēmas un sniegt pozitīvu ieguldījumu sabiedrībā.

Pieaugušo izglītības mērķis ir veidot kvalificētus darbiniekus, kuriem piemīt kritiskā domāšana un problēmu risināšanas prasmes, lai viņi varētu gūt panākumus ekonomikā, kurā pārmaiņas

notiek arvien straujāk (Arend, 2011). Kritiskā domāšana ļauj organizāciju darbiniekiem analizēt sarežģītas problēmas, koncentrējoties uz vēlamo rezultātu (Power, 2016), ļaujot viņiem domāt radoši, patstāvīgi, pieņemt lēmumus, veikt pasākumus un izdarīt secinājumus par pētāmajām situācijām (Indrašienē u. c., 2021; Tripathy, 2020; Ahrari, Bahaman, Md Salleh un Zeinab, 2016; Abed, Amir un Davoud, 2015; Piawa, 2010; Hassan un Ghida, 2007). Daudzi pētnieki kritisko domāšanu mēdz saistīt ar citām īpaši svarīgām prasmēm, piemēram, *refleksiju* un *radošumu* (García-Moro, Gómez-Baya, Muñoz-Silva, & Martín-Romero, 2021).

Kritisko domāšanu bieži vien apvieno ar citām prasmēm (piemēram, pašrefleksiju, inovāciju, radošumu, spēju sintezēt un efektīvu saziņu), jo tās rezultātā tiek atrasti vispiemērotākie risinājumi risināmajām problēmām. Organizāciju darbinieki pēta un analizē notikumus, ar kuriem viņi saskaras, no dažādiem aspektiem, tādējādi kritiskā domāšana var stimulēt viņu radošumu, liekot viņiem rast inovatīvas atbildes un nonākt pie pamatotiem un informētiem secinājumiem. Spēja kritiski domāt kopā ar citām prasmēm ļauj pieaugušajiem nepārtraukti paaugstināt savu profesionālo līmeni, pielāgojoties darba tirgus prasībām. Kritiskā domāšana veicina arī *sadarbības attiecību* uzlabošanu *starp darbiniekiem* organizācijā, jo kritiski domājoši cilvēki spēj pamatot savas idejas un efektīvi sadarboties ar citiem, lai sasniegtu kopīgus mērķus.

Veidojot atbalstošu mācību kopienu, kurā dalās ar idejām, uzklasa un kritizē, tiek veicināta kritiskā domāšana un dažādu alternatīvu izvērtēšana.

Kvalitatīvie pētījumi. Ekspertu intervijas

Veicot pētījuma metodoloģijas apspriešanu attiecībā uz KD pieaugušo izglītībā, pētnieku grupa nolēma izstrādāt tiešsaistes rakstisku interviju, lai apkopotu pētnieku grupas un nozīmīgu kolēģu, kuri ir iesaistīti KD izstrādē vai pieaugušo izglītībā, viedokļus.

Intervija ietver 7 jautājumus:

1. Kāpēc pieaugušajiem ir nepieciešams kritiski domāt?
2. Kā pieaugušo kritiskās domāšanas attīstība ietekmē ģimeni un draugus?
3. Kā pieaugušo kritiskās domāšanas attīstīšana ietekmē plašāku sociālo mijiedarbību?
4. Kā pieaugušo kritiskās domāšanas attīstība ietekmē viņu darbu?
5. Kā pieaugušo kritiskās domāšanas attīstīšana ietekmē informācijas apstrādi tiešsaistes vidē?
6. Vai kritiskās domāšanas attīstībai ir kāda negatīva ietekme uz pieaugušo dzīvi? Lūdzu, paskaidrojiet.
7. Lūdzu, ierakstiet jebkuras citas ar šo tēmu saistītas domas, kas nav atspoguļotas iepriekš.

Tikai pirmais jautājums bija obligāts, katrs respondents varēja izvēlēties, vai atbildēt uz visiem pārējiem jautājumiem vai tikai uz dažiem no tiem. Uz interviju atbildēja pieci eksperti, un viņu atbildes ļauj mums dalīties ar dažām pētnieku grupas idejām, daloties savā pieredzē un zināšanās.

Šie viedokļi saskan ar to, ka KD ir **ikdienas dzīves prasme**, un tie saskan arī ar vispārējiem principiem, kas izklāstīti plašākā literatūrā par KD un pieaugušo izglītību. Ikdienas izaicinājumus, piemēram, dezinformāciju, viltus ziņas, manipulācijas, var risināt, izmantojot **kritisko domāšanu kā pretlīdzekli**. Pieaugušo, kas izmanto KD, lomu modeļi ir liels ietekmes faktors ģimenes un draugu dzīvē; kā arī tie ir godīgi, mazāk aizspriedumaini viedokļi, ko var piedāvāt kolēģiem un ģimenes locekļiem.

Tai [KD] ir tieša ietekme, jo tā rada savstarpējas komunikācijas kultūru, kas ir atvērta dažādiem viedokļiem, cieņpilna un mazāk tendencioza, godīga. Kritiski domājoši pieaugušie var kalpot par paraugu saviem ģimenes locekļiem, draugiem un kolēģiem (4. eksperts).

Kritiskās domāšanas attīstīšana veicina labāku starppersonu attiecību pārvaldību, "lai viņi varētu gudri pārvaldīt savu dzīvi - būt tās saimnieki. Arī lai spētu saprast un atbilstoši reaģēt uz pasaulē notiekošo, īpaši uz manipulācijām. Lai vienmēr būtu taisnīguma un patiesības pusē." (1. eksperts)

Kritiskā domāšana sniedz **gudrus lēmumus un plašāku izpratni**. Lai pārbaudītu faktus un iegūtu papildu informāciju, ir jāuzdod jautājumi:

"Kritiski domājošs pieaugušais vienmēr apšaubīs informāciju un meklēs vairākus avotus, lai rastu atbildi uz savu jautājumu." (2. eksperts)

"Kritiski domājošas personas spēj šķirot informāciju, lasīt "starp rindiņām" un pieņemt pamatotus lēmumus. Viņi arī tiešsaistē pauž savu viedokli tikai tad, ja tas ir pamatots ar pierādījumiem un nav tendenciozs." (3. eksperts)

Runājot par plašāku sociālo ietekmi viņu dzīvē, eksperti norādīja, ka kritiski domājoši cilvēki spēj atpazīt netaisnību un negodīgumu un ir gatavi iestāties pret to. Viņi ieņem nostāju svarīgos sociālajos jautājumos, un viņus neattur iespējamās negatīvās sekas, cenšoties panākt patiesību un taisnīgumu. Kritiskās domāšanas attīstība veicina aktīvu līdzdalību mūžizglītībā un sociālajos procesos. Lai gan izglītība un labas spriešanas prasme negarantē laimi vai ekonomiskus panākumus, tā ievērojami palielina izredzes sasniegt šos mērķus. Turklāt kritiskā domāšana palīdz labāk izprast dzīves situācijas un uzlabot attiecības ar citiem cilvēkiem.

Sarežģītajā un grūtību pilnajā pieaugušā cilvēka dzīvē KD gars var radīt negatīvas sekas. Trīs eksperti puda šādu viedokli, bet divi eksperti apgalvoja, ka KD lietošana nerada negatīvas sekas.

Kritiskā domāšana padara dzīvi sarežģītāku un pat bīstamāku. Daudzi cilvēki nolemj nepaust savas kritiskās domas, jo var zaudēt darbu, draugus vai pat tikt nogalināti (kā Hodorkovskis). (1. eksperts)

Kritiskā domāšana ir par to, kā jūs pieejiat problēmām, jautājumiem, notikumiem. Tas ir labākais veids, kā mēs varam nonākt pie patiesības. Tomēr reālajā dzīvē joprojām nav garantiju, nav atbilžu uz visiem mūsu jautājumiem. (2. eksperts)

Runājot par KD definīciju, eksperti apstiprina šī darba pirmajā nodaļā sniegtās definīcijas, konkrētāk, kā kritiskās domāšanas prasmes tiek minētas interpretācija, analīze, vērtēšana, secināšana, skaidrojums un pašregulācija. Lai gan netika minētas nekādas dispozīcijas vai standarti, no saņemtajām atbildēm var identificēt analītiskumu, patiesības meklēšanu, atvērtību, kā arī skaidrību, precizitāti, autonomiju vai pilsoniskumu.

Secinājumi

Pašreizējā literatūra par kritisko domāšanu (KD) pieaugušo izglītībā atklāj būtisku plaisu gan teorētiskajā, gan praktiskajā ietvarā. Tiek atzīta nepieciešamība pēc KD prasmēm darbavietā, un tiek atbalstītas inovatīvas pedagoģiskās pieejas, piemēram, mācīšanās tiešsaistē un uz problēmām balstīta mācīšanās. Tomēr KD novērtēšana joprojām ir problemātiska.

Ir ierosināti vairāki modeļi un stratēģijas, kā efektīvi integrēt KD pieaugušo izglītībā. Galvenās pieejas ietver izglītojamā un pasniedzēja dialoga un izglītojamā pilnvarošanas nozīmi. Turklāt, lai uzlabotu profesionālo praksi, tiek ierosināts saistīt vērtējošo domāšanu ar KD.

Neformālās mācīšanās vide, piemēram, grāmatu klubi, ir daudzsoļi, veicinot KD, izmantojot sociālos kontaktus un refleksiju. Mākslu integrēšana un koncentrēšanās uz skaitļprātības prasmēm vēl vairāk bagātina KD pieejas pieaugušo izglītībā.

Dažādu izglītības tradīciju pamatā ir dažādas pedagoģijas. Ziemeļamerikas modeļa centrā ir mūžizglītība un spēja pielāgoties ekonomiskajām pārmaiņām. Vērtīgas perspektīvas piedāvā arī Ziemeļvalstu un Vācijas tradīciju reflektējošā pedagoģiskā prakse. Visaptverošā pieaugušo izglītojamā kompetenču sistēma uzsver pedagoģisko, attiecību, kontekstuālo un refleksijas prasmju nozīmi.

KD veicināšanai pieaugušo izglītībā ir nepieciešamas vairākas stratēģijas. Tas ietver uz izglītojamo vērstas metodoloģijas, nepārtrauktu refleksijas praksi un atbalstošu mācību vidi, kas veicina gan individuālu, gan kopīgu mācīšanos. Galīgais mērķis ir nodrošināt pieaugušos ar kritiskās domāšanas prasmēm, kas nepieciešamas, lai gūtu personiskus un profesionālus panākumus strauji mainīgajā pasaulē.

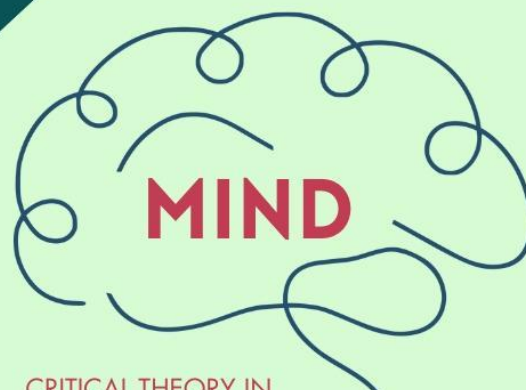
Bibliogrāfija

1. Abed, S., Amir, H. M., & Davoud, H. (2015). The effect of synectics pattern on increasing the level of problem solving and critical thinking skills in students of alborz province. *WALIA Journal*, 31: 110–18.
2. Ahrari, S., Bahaman, A., Md Salleh, H. N., & Zeinab, Z. (2016). Deepening Critical Thinking Skills through Civic Engagement in Malaysian Higher Education. *Thinking Skills & Creativity*, 22, 121-128, doi: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2016.09.009>.
3. Altinyelken, H.K. (2021) *Critical thinking and non-formal Islamic education: Perspectives from young Muslims in the Netherlands*. *Cont Islam* 15, 267–285. <https://doi.org/10.1007/s11562-021-00470-6>
4. Apple, M. W. (2006). *Educating the “Right” Way: Markets, Standards, God, and Inequality*. New York: Routledge.
5. Archibald, T., Neubauer, L. C., & Brookfield, S. D. (2018). The critically reflective evaluator: Adult education’s contributions to evaluation for social justice. *New Directions for Evaluation*, 158, 109–123.
6. Arend, B. D. (2011). *Using assessment to promote critical thinking and problem solving skills in adults. Assessing and Evaluating Adult Learning in Career and Technical Education*. 154-172.
7. Behar-Horenstein, L. S., & Niu, L. (2011). Teaching critical thinking skills in higher education: A review of the literature. *Journal of College Teaching & Learning (TLC)*, 8(2), 25-41.
8. Bjelanović, D., Ž. (2012). *Some Methods For The Development Of Students' Critical Thinking According To The Err System*, Available at: <https://hrcak.srce.hr/94727>
9. Brookfield, S. (1987). *Lhefopingcnticaf thinkers*. San Francisco: Jossey-Bass.
10. Brookfield, S. D. (2013). *Powerful techniques for teaching adults*. John Wiley & Sons.
11. Buchberger, I. (2012), *Critical Thinking Manual*, Available at: https://www.researchgate.net/publication/292996183_Kriticko_misljenje
12. Buchberger, I., Bolčević V., Kovač V. (2018), *Critical Thinking In Education: Past Contributions And Open Directions*, Available at: <http://dx.doi.org/10.21464/mo45.124.109129>
13. Daiva, P. (2016). *Links Between Critical And Creative Thinking*, Available at: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2016~1568989912220/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
14. García-Moro García-Moro Brookfield, S. (2012). *Teaching for Critical Thinking. Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions*. San Francisco: Jossey-Bass.
15. Chance, P. (1986). *Thinking in the Classroom: A Survey of Programs*. New York: Teachers’ College. Columbia University.

16. Condon, W., & Kelly-Riley, D. (2004). Assessing and teaching what we value: The relationship between college-level writing and critical thinking abilities. *Assessing Writing*, 9, 56–75. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2004.01.003>.
17. Education Development centre (EDC) (2010), *Thinking Art For Everyone or How to Think with Joy and Excitement*, Publishing house NORDIK.
18. Ennis, R. H. (1962). “A Concept of Critical Thinking.” . *Harvard Educational Review*, 32 (1); 81–111.
19. Facione, P. (1990). *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. CA, USA: The California Academic Press: Millbrae.
20. Gal, I., Grotlüschen, A., Tout, D. et al. (2020) Numeracy, adult education, and vulnerable adults: a critical view of a neglected field. *ZDM Mathematics Education* 52, 377–394. <https://doi.org/10.1007/s11858-020-01155-9>
21. García-Moro, F., Gómez-Baya, D., Muñoz-Silva, A., & Martín-Romero, N. (2021). A Qualitative and Quantitative Study on Critical Thinking in Social Education Degree Students. *Sustainability*, 13, 6865, doi: <https://doi.org/10.3390/su13126865>.
22. Garrison, D. (1992). Critical Thinking and Self-Directed Learning in Adult Education: An Analysis of Responsibility and Control Issues. *ADULT EDUCATION QUARTERLY*, 42 (3), 136-148.
23. Gitata, T. & Giedre, B.(2021). *Application Of Critical Thinking Skills In The Activities Of Consultant*, Available at: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2021~1695299198229/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
24. Grenier, R. S., Callahan, J. L., Kaeppel, K., & Elliott, C. (2022). Advancing book clubs as non-formal learning to facilitate critical public pedagogy in organizations. *Management Learning*, 53(3), 483-501. <https://doi.org/10.1177/13505076211029823>
25. Halpern, D. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*, 5th ed. New York: Psychology Press.
26. Hassan, K., & Ghida, M. (2007). Validating the Watson Glaser Critical Thinking Appraisal. *Higher Education*, 54, 361–383.
27. Indrašienė, V., Jegelevičienė, V., Merfeldaitė, O., Penkauskienė, D., Pivorienė, J., Railienė, A., & Valavičienė, N. (2018). Kritinio mąstymo sampratos interpretacijos [Interpretations of the concept of critical thinking]. *Socialinis darbas [Social Work]*, 16(2), 266-278. <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2018~1549357353875/J.04~2018~1549357353875.pdf>
28. Indrašienė, V., Jegeleviciene, V., Merfeldaitė, O., Penkauskiene, D., Pivoriene, J., Railiene, A., Sadauskas, J., & Valaviciene, N. (2020). The critically thinking employee: Employers’ point of view. *Entrepreneurship and Sustainability*, 7(4), 2590–2603. [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(2\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(2))

29. Indrašienė, V., Jeglevičienė, V., Merfeldaitė, O., Penkauskienė, D., Pivorienė, J., Railienė, A., . . . Valavičienė, N. (2021). The Value of Critical Thinking in Higher Education and the Labour Market: The Voice of Stakeholders. *Social Sciences*, 10(8), 286. <https://doi.org/10.3390/socsci10080286>.
30. Kokkos, A. (2013) Critical thinking in older adult education: The contribution of aesthetic experience. *International Journal of Education and Ageing*, 3, 2, 137- 150.
31. Kule, M. (2018). *Critical Thinking Education, Media Literacy, Judgement*, Available at: Euro_Kritiska_domasanas.pdf (lu.lv)
32. Kumar, R., & Refaei, B. (2017). Problem-Based Learning Pedagogy Fosters Students' Critical Thinking about Writing. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 11(2), 1-10, doi: <https://doi.org/10.7771/1541-5015.1670>.
33. Marina, M. & Marina, A. (2003), *How To Prepare Students Of Social Work For Critical Thinking And Activity In The Field Of Juvenile Delinquency*, Available at: <https://hrcak.srce.hr/clanak/5811>
34. Mayer, R., & Goodchild, F. (1990). *The Critical Thinker*. New York: Wm. C. Brown.
35. McPeck, J. E. (1981). *Critical Thinking and Education*. New York: St Martin's Press.
36. Meneses, L. F. S., Pashchenko, T., & Mikhailova, A. (2023). Critical thinking in the context of adult learning through PBL and e-learning: A course framework. *Thinking Skills and Creativity*, 101358. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101358>
37. Mihaila, A. R., & Paduraru, M. E. (2017). Adult Training In Romania - Critical Analysis. In E. Soare, & C. Langa (Eds.), *Education Facing Contemporary World, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 23, 1372-1379. Future Academy. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2017.05.02.168>
38. Moore, B., & Parker, R. (1991). *Critical Thinking*. 3rd ed. California: Mayfield Publishing Company.
39. Nold, H. (2017). Using Critical Thinking Teaching Methods to Increase Student Success: An Action Research Project. *International Journal of teaching and learning in Higher Education*, 29(1), 17-32.
40. OECD, (2018). *Teaching for Global Competence in a Rapidly Changing World*. Paris: OECD Publishing.
41. Paul, R., & Elder, L. (2006). The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools. *The Foundation for Critical Thinking*, Retrieved from: http://www.criticalthinking.org/files/Concepts_Tools.pdf.
42. Penkauskienė, D., Railienė, A., & Cruz, G. (2019). How is critical thinking valued by the labour market? Employer perspectives from different European countries. *Studies in Higher Education*, 1-12, doi: 10.1080/03075079.2019.1586323.

43. Rautalin, M. (2023). *The Relationship Between Critical Pedagogy And Critical Thinking*, Available at: <https://repozitorij.ffst.unist.hr/islandora/object/ffst:4017>
44. Saulius, T. (2016). *Critical Thinking Education – Is It a New Sophistic?*, Available at: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2015~1599736963304/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
45. Terenko, O. (2019). CONCEPTUAL IDEAS AND ORIENTATORS OF THE NOTHERN AMERICAN MODEL OF ADULT EDUCATION. *EUREKA: Social and Humanities*, (3), 38-43. <https://doi.org/10.21303/2504-5571.2019.00906>
46. Piawa, C. (2010). Building a test to assess creative and critical thinking simultaneously. *Procedia—Social and Behavioral Sciences*, 2:551-559, doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.062>.
47. Power, J. B. (2016). Has This Begun to Change the Way They Think? Moving Undergraduate Learners' Level of Reflection from Where It Is to Where It Needs to Be. *Teaching in Higher Education*, 21, 235–48.
48. Sadova A.R., Khill J.S., Pashchenko N.V., Tarasova K.V. (2022) Critical Thinking Assessment in Adults: Methodology and Development Experience, *Journal of Modern Foreign Psychology*, 11(4), 105–116. DOI: 10.17759/jmfp.2022110409
49. Schoultz, M. (2023). Teachers' reflections on their practices in older adult non-formal education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/00313831.2023.2196543>
50. Smith, G. (2003). Beyond critical thinking and decision making: teaching business students how to think. *Journal of Management Education*, 27, 24-51, doi: <http://dx.doi.org/10.1177/1052562902239247>.
51. Snyder, L. G., & Snyder, M. (2008). Teaching Critical Thinking and Problem Solving Skills. *Delta Pi Epsilon Journal*, 50 (2); 90-99.
52. Tripathy, M. (2020). Dimensions of critical thinking in workplace management & personal development: a conceptual analysis. *Multidisciplinary Journal for Education Social and Technological Sciences*, 7(2), 1-19, doi: <https://doi.org/10.4995/muse.2020.12925>.
53. Vaske, J. M. (2001). *Critical thinking in adult education: An elusive quest for a definition of the field*. Unpublished doctoral thesis. Drake University, Des Moines, Iowa
54. Višnja, G. (2009), *Teaching and Evaluating Critical Thinking*, Available at: <https://hrcak.srce.hr/82826>
55. World Economic Forum, (2020). Available online: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (accessed on 3 August 2022).
56. Zlatko, M. & Bruno, C. (2010), Education For Critical Thinking And Media Manipulation, Available at: <https://hrcak.srce.hr/55353>

CRITICAL THEORY IN
ADULT EDUCATION PRACTICE:
EMPOWERMENT FOR CRITICAL ACTIONS

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein. Project number: 2023-1-LT01-KA220-ADU-000153426